

K PERSPEKTÍVAM ETIKY KONZEVENCIALIZMU U NÁS

VASIL GLUCHMAN: *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*. Prešov, L. I. M. 1999, 152 s.

Konzekvencializmus ako morálna teória oceňujúca činy ako dobré, resp. zlé na základe dôsledkov, ktoré z nich rezultujú, u nás nemá tradíciu. Z tohto hľadiska štúdie a knižné publikácie V. Gluchmana vydané v posledných rokoch reprezentujú ojedinelé úsilie nielen priblížiť tento heterogénny prúd etickej reflexie nášmu čitateľovi, ale etablovať v jeho rámci aj vlastnú etickú koncepciu.

Cieľom najnovšej práce tohto ambiciózneho autora je koncipovanie etiky sociálnych dôsledkov ako teoretického modelu, ktorý odráža určité vnímanie sveta morálky a mravnosti a ktorý zároveň vytvára priestor na riešenie konkrétnych morálnych otázok v praxi. Nie nepodstatnou súčasťou takto formulovaného projektu je zámer presvedčiť odbornú verejnosť o tom, že "potenciál konzekvencialistických etických koncepcií je oveľa rozsiahlejší, ako ho poznáme na základe toho, čo prezentovali najmä utilitaristické koncepcie v druhej polovici 20. storočia" (s. 9). Autor tu má na mysli predovšetkým možnosť inšpirovať sa témami nastolenými v dielach predchodcov tohto prúdu D. Huma a J. S. Milla, ktoré podľa jeho názoru upadli do zabudnutia, avšak v zmenenej situácii človeka na prelome tisícročí majú perspektívu byť nanovo aktualizované.

Práca je rozvrhnutá do ôsmich kapitol, ktoré autor zoradil nasledovne: 1. *Metodologické aspekty rozvoja etiky sociálnych dôsledkov*; 2. *Retrospektíva etiky sociálnych dôsledkov*; 3. *"Zabudnuté" témy J. S. Milla a D. Huma*; 4. *Ďalšie aspekty rozvoja etiky sociálnych dôsledkov*; 5. *Kant a dôsledky*; 6. *Morálka a idea spoločenskej zmluvy*; 7. *B. F. Skinner: Za a proti slobode a dôstojnosti človeka*; 8. *Etika sociálnych dôsledkov a neutilitaristický konzekvencializmus*.

V. Gluchman charakterizuje svoju etickú koncepciu - etiku sociálnych dôsledkov - ako verziu neutilitaristického konzekvencializmu. V tomto kontexte možno v práci odlišiť dve línie: snahu o nové preskúmanie dejinno-filozofických zdrojov konzekvencializmu na jednej strane a analýzu vplyvných koncepcií neutilitaristického variantu tohto prúdu, zrodených v posledných dvoch desaťročiach 20. storočia, na strane druhej. Tieto dve línie tvoria zároveň relevantný rámec, v ktorom sa autor usiluje rozvinúť vlastné etické princípy.

Svoju víziu etiky sociálnych dôsledkov, jej historicko-filozofické pozadie, ako aj príslušný konceptuálny aparát autor načrtáva v 2. kapitole, kde rezumuje doterajšie výsledky bádania. Od objasnenia otázky, akými kritériami hodnotiť konanie, cez pojem *dôsledky* a spôsob ich posudzovania postupuje až k vymedzeniu pojmu dobra a k stanoveniu jadra hodnotovej štruktúry vlastnej etickej koncepcie (akcent na pojmy *humánnosť*, *ľudská dôstojnosť*, *zákonnosť*, *spravodlivosť*, *mravná povinnosť*, *tolerancia* a *pozitívne sociálne dôsledky*). Na základe identifikovania spoločných znakov

konštituovali v opozícii k poklasickému utilitarizmu, V. Gluchman priraduje svoj etický projekt k takým verziám neutilitaristického konzekvencializmu, ako "virtual consequentialism" Ph. Pettita, "satisficing consequentialism" M. Slota, a "probabilistic consequentialism" F. Jacksona (názvy koncepcií uvádzame bez slovenského ekvivalentu v podobe, v akej sa vyskytujú v autorovej práci).

Zaradenie tejto kapitoly je užitočné v tom, že poskytuje aj čitateľovi, ktorému sa predchádzajúce autorove práce nedostali do rúk, možnosť prvotnej orientácie v problematike etiky sociálnych dôsledkov, resp. všeobecnejšie i konzekvencialistickej etiky. Na druhej strane sa tu autor - azda aj v intenzívnom úsilí skoncentrovať výsledky rozsiahlejšieho výskumu na malú plochu - nevyhol istým zjednodušeniam a schematickým záverom. Táto pripomienka sa osobitne týka jeho stanoviska k etike zodpovednosti H. Jonasa a k teórii spravodlivosti J. Rawlsa, ktoré svojou závažnosťou patria k najviac diskutovaným koncepciám v rámci sociálnej filozofie a sociálnej etiky. Z predloženej sumarizácie autorových názorov na margo spomenutých koncepcií vyplýva, že využitie ich podnetov v etike sociálnych dôsledkov - vyjadrené autorovými slovami - "sťažuje, ba priam znemožňuje" fakt, že Jonasonov koncept zodpovednosti sa vzťahuje na globálne otázky ľudstva a Rawlsova teória spravodlivosti redukuje realizáciu spravodlivosti na oblasť ekonomických záujmov, zatiaľ čo etika sociálnych dôsledkov V. Gluchmana sa primárne sústreďuje na realizáciu princípu spravodlivosti a zodpovednosti v individuálnom živote morálneho subjektu (s. 32-33). V tomto kontexte sa však vnučuje otázka, či je legitímne oddeliť realizáciu princípu spravodlivosti na individuálnej úrovni od problému spravodlivých inštitúcií. Takisto sa možno opýtať, či zaistenie podmienok dôstojného života jednotlivca nevyžaduje akceptovať základný princíp Jonasonovej etiky zodpovednosti, ktorý jej autor formuloval v podobe imperatívu: zachovať človeka v trvalej mnohoznačnosti jeho slobody, ktorú nijaká zmena okolností nemôže zrušiť, a zachovať neporušenosť jeho sveta a jeho podstaty proti prehmatom jeho vlastnej moci. Čitateľ na tieto otázky nenachádza odpoveď, keďže V. Gluchman sa detailom spôsobu aplikácie princípov zodpovednosti a spravodlivosti v recenzovanej práci nevenuje. Podľa našej mienky však dôkladné štúdium týchto teórií by mu predsa len umožnilo konštruktívne-kriticky premyslieť podnety, ktoré z nich vyplývajú. Máme tu na mysli podobne dôsledný postup, aký sa snažil uplatniť pri "znovuobjavovaní" tém, ktoré stáli pri zrode klasického utilitarizmu.

Po úvahách venovaných rezumovaniu vlastných bádateľských výsledkov a návratu k historicko-filozofickému pozadiu predmetnej témy sa autor podľa našej mienky trochu unáhlil, keď bezprostredne zaradil kapitolu prezentujúcu etiku sociálnych dôsledkov v kontexte riešenia nových otázok. Logicky ju totiž mala predchádzať kapitola *Etika sociálnych dôsledkov a neutilitaristický konzekvencializmus*, ktorá sa ocitla až na konci práce. Práve tu totiž autor predstavuje neutilitaristický konzekvencializmus - a v jeho rámci aj etiku sociálnych dôsledkov - ako relatívne nový prúd v rámci etického bádania rozvíjajúci sa od 80. rokov, objasňuje príčiny jeho vzniku, ako aj dôvody, pre ktoré sa dodnes celkom neetabloval, vyčleňuje základné prvky a identifikačné znaky zjednocujúce jeho jednotlivé verzie, ako aj hlavné problémové okruhy, na ktoré sa tento typ etiky zameriava. Autor zároveň definuje vzťah neutilitaristického konzekvencializmu k utilitarizmu a stručne analyzuje jednotlivé aspekty koncepcií najreprezentatívnejších

osobností tohto prúdu Ph. Pettita, A. Sena a M. Slota. V tomto kontexte formuluje aj závery relevantné pre etiku sociálnych dôsledkov. Túto kapitolu považujeme za informačne najobsažnejšiu a problémovo najprepracovanejšiu. Jej obsah je pre orientáciu čitateľa v predmetnej téme strategicky dôležitý; práve na tomto základe by sa otvorila cesta k pochopeniu povahy a predmetu etiky sociálnych dôsledkov (a následne aj možností jej rozvoja), pravda za predpokladu, že by autor všetky tieto tri momenty v recenzovanej práci artikuloval jasne a v logickej nadväznosti.

V kapitole venovanej aspektom rozvoja etiky sociálnych dôsledkov V. Gluchman charakterizuje tento typ etiky ako teoretický model odrážajúci určité vnímanie sveta morálky a mravnosti. Bližšie však charakter tohto modelu neurčuje, obmedzuje sa len na konštatovanie, že "teoretický model sveta morálky a mravnosti nemožno sformulovať na základe analýzy jednotlivých konkrétnych morálnych a mravných problémov súčasnosti" (s. 56). V jednotlivých subkapitolách prezentuje náčrt problémov, ktoré by mali odzrkadľovať rozvojové impulzy etiky sociálnych dôsledkov. V úvahe však absentuje to, čo mohlo byť jej ústredným motívom - totiž prehĺbené skúmanie konfigurácie pojmov utvárajúcich hodnotovú štruktúru etiky sociálnych dôsledkov, zvlášť ak autor v podkapitolke venovanej problematike hodnôt deklaruje snahu o nový prístup k tradičným etickým hodnotám.

V recenzovanej práci sa možno stretnúť s niektorými problematickými tvrdeniami. Napr. na margo vzťahu medzi deontologizmom a konzekvencializmom autor uvádza: "...konzekvencializmus vo všeobecnosti, na rozdiel od deontologických koncepcií, je teóriou, ktorá kladie dôraz na aktivitu subjektu, na jeho schopnosť uvažovať o všetkých morálnych otázkach a problémoch a jeho schopnosti ich riešiť" (s. 60). Domnievame sa, že citované hodnotenie sporne identifikuje podstatu odlišností týchto divergentných morálnych teórií. Otázka vzťahu medzi konzekvencializmom a deontologizmom - vzhľadom na to, že ide o základné typy morálnej orientácie (popri etike cnosti) - by si zaslúžila detailnejšiu analýzu. Mohlo by ísť dokonca o jeden z nosných námetov autorovej bádateľskej aktivity v budúcnosti, keďže konzekvencializmus sa konštituoval v konfrontácii s námietkami reprezentantov deontologizmu týkajúcimi sa určenia hranice medzi tým, čo má, resp. nemá byť dovolené (napr. či možno obetovať blaho jednotlivca v mene maximalizácie všeobecného blaha, či konzekvencializmus nezaväzuje morálny subjekt aj k činom prekračujúcim isté normy, a to v mene orientácie na pozitívne sociálne dôsledky atď.).

V súvislosti s akcentom na pozitívne dôsledky, o ktorých sa v etickej vízii V. Gluchmana uvažuje primárne z hľadiska jednotlivca, by sa tiež žiadalo zaujať stanovisko k problematike nezámerných, pritom však zvrátených dôsledkov konania (kontrafinalít), resp. k otázke dôsledkov, ktoré síce človek predvídal, ale si ich neželal. Uznanie princípu zodpovednosti totiž predpokladá, že existuje morálny subjekt, ktorému možno pripísať tak intencionálne, ako aj neintencionálne konsekvencie konania - bez ohľadu na to, či ich efekt je pozitívny alebo negatívny. Zároveň treba vziať do úvahy aj to, že nepredvídaným, resp. zvráteným dôsledkom tak individuálneho, ako aj kolektívneho konania je dnes vystavené nielen sociálne, ale aj prírodné prostredie. V. Gluchman sa tematizácii týchto problémov nevenuje, myslíme si však, že úsilie o ich riešenie je jedným z produktívnych smerov aktuálnej etickej reflexie.

Ako sporné sa javí aj autorovo presvedčenie týkajúce sa schopnosti konzekvencializmu riešiť všetky morálne problémy. V prvom rade je otázne, či v dobe, keď sa etika zbavuje tradičných istôt a jednoznačných normatívov, je takýto nárok kladený na etickú teóriu opodstatnený. Navyiac, autor týmto tvrdením problematizuje vlastné predsavzatia, pretože na inom mieste sa priklonil k názoru, v zmysle ktorého očakávať, že každá etická koncepcia by mala poskytnúť odpovede na všetky teoretické a praktické problémy doby, je málo produktívne (s. 13). V tejto súvislosti dokonca označil vlastný prístup nevelmi vhodne zvoleným termínom "redukcionistický": "Redukcionistický prístup pri formulovaní a rozvíjaní etiky sociálnych dôsledkov znamená zameranie len na určitý okruh problémov, a nie na všetky, ktoré vznikajú v etickej teórii a morálnej praxi súčasnosti." (s. 13-14) V. Gluchman mal zrejme na mysli selektivnosť (alebo uskutočnenie redukcie) vo vzťahu k témam a problémom, ktoré sú alebo majú byť predmetom skúmania etiky sociálnych dôsledkov (čo nie je to isté ako redukcionizmus).

Podobné nezrovnalosti možno pripísať azda až existenciálnej zaujatosti autora vlastnou témou - zaujatosti, ktorá niekedy bráni primeranému nadhľadu dovoľujúcemu vidieť súvislosti. Popri pripomienke týkajúcej sa štruktúry práce možno formulovať určité výhrady aj k jazykovej stránke textu. Vyskytuje sa v ňom množstvo pasívnych konštrukcií, a to aj tam, kde sa bez nich možno zaobísť (napr. "to je vždy jednotlivec, ktorý ... je menený dôsledkami svojho konania" - s. 97, "subjekty sú žiadané realizovať" - s. 109), nájdeme tu často sa opakujúce slová alebo slovné spojenia (napr. na strane 54 sa nahromadili spojenia *venoval veľkú pozornosť*, *venoval sa, dost' značnú pozornosť venoval*, *venuje im pozornosť*..., na strane 93 sa v jednom odstavci štyrikrát v obmenách opakuje výraz *mimoriadny*, hoci pre pochopenie významu výpovede nie je nevyhnutný), objavujú sa tu i gramaticky a štylisticky nenáležité spojenia ("jedna zo špecifik" - s. 86, "najväčšou mravnou dokonalosťou človeka je robiť jeho mravnú povinnosť" - s. 70, "konštituuje obmedzenie na priame uskutočnenie" - s. 86, "väčšina našich volieb nie sú maximalizačné" - s. 86) atď. Autor niekedy používa cudzie termíny na úkor zrozumiteľnosti textu, resp. čistoty jazyka (napr. *impartialne*, *satisficing konanie*, *univerzalizabilita*). Zámerom týchto poznámok však nie je spochybnenie autorovho nároku na vlastnú cestu bádania. Dovolili sme si len pripomenúť, že dôraz na jazykovú stránku textu v práci takého významu, akou chce byť recenzovaná publikácia, by mal byť neodmysliteľnou súčasťou kvalitného vedeckého výstupu.

Dagmar Smreková

PhDr. Dagmar Smreková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR